

ВАССА

Жінка, якій цього року сповнилося шістдесят, виглядає молодшою щонайменше років на десять. Жваве, рішуче обличчя, гордий погляд. Усміхаючись, подає нам пожовклу від часу листівку. На лицевій стороні написано: «Безплатно. Солдатское письмо. Изъ дѣйствующей Арміи. Вассы Трифановне Химачовой. Гор. Нежинъ Черниговской губ. въ Дѣвочи Введенский Монастырь». На звороті текст: «Христось Воскресъ. Христось Воскресъ. Христось Воскресъ. Дорогая Сестрица Васса Трифановна поздравляю Я Петро вась съ Праздникомъ Светла Христова Воскресенія и стимъ днемъ вкатори ви получите. Я слава Богу живъ здоровъ помилость Божей того и вамъ желаю дорогая Сестрица, Васса Трифановна. А такъ же передайте и окружающимъ вась приветь отъ меня... (нерозбірливо — Авт.) всемъ празнични... (нерозбірливо — Авт.): Ссемъ досвиданье моя дорогая Сестрица Васса Трифановна. Жду ответа отъ вась не забывайте меня. Адрес мой Дѣйствующая Армія... (нерозбірливо — Авт.). Петро». На листі штампель: «Полев. почт. конт. № 73. 7.04.1917 р.».

Кому ця листівка? Хто її адресат? Як у подальшому склалася доля цих людей? Що відомо сьогодні про Введенський жіночий монастир, куди було адресовано цю листівку? Яке відношення до неї має вчителька-пенсіонерка Віра Іванівна Сучковська, яка нам її показала?

Овдіївська вулиця. Варто пройти нею від центральної площі в бік Ветхого 300—400 метрів і перед очима відкриваються руїни величних церков. Це Введенський дівочий монастир. Звичайно ж, відтоді, як людство побачило залишки Карфагена чи каміння римського Колізею, його важко чимось здивувати. Однак, коли дивишся на монастирське румовище, свідомо спричинене людськими руками, уже вкотре запитуєш: як могло це трапитися? Мимоволі виникає порівняння з добою Руїни, «трагічного спектаклю» (О. Субтельний) в національній історії, коли нездатність українців об'єднатися задля досягнення спільної мети, призвела до втрати державності, нечуваного суспільного розбрату, чужоземної інтервенції та спустошення і так сплюндрованого краю. Демон руйнівництва, що пройшовся українськими землями в другій половині XVII ст., відновився знову на початку XX-го, на цей раз у класичному варіанті «червоного дракона». Скільки життів він загубив, скільки душ скалічив, скільки поколінь зробив заложниками своїх міфів? І чи не сприяли цьому й багато наших церковних отців (вчораних і сьогоднішніх) тим, що, будучи залежними від влади, часто виправдовуючи її діяння, не завжди слідували Христовим заповідям? І чи не це — поряд із терором, деморалізацією суспільства новою владою, яка відмінила моральні табу і совість, — відізналося байдужістю народу до своєї історії, віри, своїх святинь, долі національної церкви?

Стоїть сиротою Введенський монастир, наче відбуваючи кару за наші гріхи. Двері в мурованій огорожі, що вели колись до монастиря, тепер забиті наглухо, ще й закладені цеглою, і ми обминаємо монастирський мур уздовж Овдіївської і входимо на територію обителі з південного заходу, де мур розібрано і розкидано. Що впадає у вічі це густі зарослі, в основному диких дерев і кущів, неначе потрапляєш у країну якогось дивного деревопоклонства. Повітря у цих зарослях

ніби холоднішає, у небі, за синім валом хмар, тоне коло блідого сонця. Під голубим склепінням, що лягає на землю, прозирає ще одне — Введенського соборного монастирського храму, збудованого в 1778 році на місці дерев'яного, який звела засновниця монастиря, вдова стародубського полковника Ганна Бриславська.

Монастир засновано не пізніше 1660 року. Глибоко переживаючи смерть чоловіка, Ганна вирішила цілковито присвятити решту життя служінню Богові, а для молитов за покійного чоловіка і за себе відкрила в Ніжині монастир. Вона купила землю і збудувала невеликі келії для престарілих і бідних. Потім звела дві церкви: одну на честь введення Богоматері в храм (монастир став називатися Введенським або паняньським), а другу — в ім'я пророка Іллі.

Не відомо, чи знала юна Васса, покидаючи батьківську хату і мирські турботи, про Ганну Бриславську, але уже тоді вона відчула своє велике і скорбне покликання, вибрала цей важкий подвижницький шлях, пройти який не кожному під силу.

Батько Васси, Трифон Химач, був звичайним селянином. Він народився у Плоскому (тепер Носівського району) і тут прожив свої 90 років. Плів корзини, обробляв землю, вирощував хліб, брав участь у першій світовій війні, у боях проти австро-угорської армії у Галичині. У нього було три доньки: найстарша Василина, 1882 року народження, Євдокія (1889) і Оксана (1885). Гарні й роботящі. Родина була побожною. Ходили до церкви. Іноді Васса з батьками навідувалася до скиту Ніжинського Введенського дівочого монастиря. Він знаходився у лісі, у Ветхому. Судячи з фотографій, що до нас дійшли (від самого скиту не залишилося нічого), тут були двоповерхова будівля із п'ятибанним храмом і келії. Монашок було небагато. Працювали в основному біля землі. У Плоскому теж були монастирські поля, які доглядали монашки. Тут, мабуть, вперше й побачила їх Василина Химач. А коли їй сповнилося 16 років, пішла в монастир.

Євдокія у 1909 році вийшла заміж за односельця Петра Мариненка, це він написав вітальну листівку Василіні Химач (яка в монастирі стала Вассой Химачовою). У Євдокії і Петра народилося двоє дітей: Ганна (1909) та Соня (1916). Ганні батько дав млин, 6 десятин землі, Соня хворіла — у неї боліли ноги.

Васса несла свій хрест — терпіння і смирення, праця і молитва в монастирі. Ганна Петрівна (дочка Євдокії) згадує, що вона, будучи малою, не раз з батьками провідувала тітку Вассу, яка жила в скиту Введенського монастиря. Роки стерли деталі тих дитячих вражень. До сьогодні пам'ятає лише неземну красу храму, незрозумілість молитов та ідеальну чистоту келії, де жила тітка Васса і ще одна монашка по імені Олімпіада.

У монастирі Васса пережила тривожні 1917—1918 роки, пору партизанщини. Частішали розбійницькі напади на монастир, озброєні люди вдиралися в святую обитель, кривдили монашок, забирали ікони, книги, чаші, підсвічники, особисті речі сестер. Тоді Трифон Химач поїхав у скит і забрав дочку додому у Плоске. Серед небагатьох особистих речей монашки найцінніше — Євангеліє, видане в Києво-Печерській лаврі (1901), на якому рукою Васси написано: «1914 Года куплина 25 Марта сия Книга принадлежить Вассы Химачевой», і з якою вона ніколи не розлучалася (зараз цю Книгу любовно зберігає Віра Іванівна Сучковська). Незабаром померла мама Васси і залишилися вони вдвох: дочка-монашка і батько.

Петро Мариненко, зять Трифона Химача, виміняв порозкидані у різних місцях 6 десятин землі на один шматок поля на хуторі між

Мрином і Плоским. Посадив там 100 дерев, задумав збудувати ставок. Мав хату, клуню, млин. Та грізним тесаком нависла над його головою колективізація: непомірні податки, щоночі обшуки (шукали швейну машинку «Зінгер», яку господар зберігав у ніжинських знайомих), описи. Приходили і тикали штиком у фотографію: «Ач, куркульня розвелася!». Забрали усе: хату, коня, кобилу, січкарню, бочки, скриню, сорочки, червики, навіть розібрані частини млина, які він почав перевозити на хутір. Кобила Маша втекла з колгоспного двору і за старою звичкою прийшла додому. Нагодували і, разом поплакавши, відвели її назад. Почалася депортація куркулів у «места не столь отдаленные». Петро Мариненко, попереджений про небезпеку, втік до Архангельська, де знайшовся односелець Савка. Комнезамівці (комітет незаможників) не дозволили жати свою пшеницю, навіть картоплю зі свого городу, щоб не вмерти з голоду, довелося красти, повзаючи поміж, картоплинням. У 1933 році за 2 кожухи (останнє, що залишилося) Євдокія одержала в сільраді довідки про те, що вона справді є дружиною Петра Мариненка, а Ганна і Соня — його доньки, і виїхала до чоловіка в Архангельськ.

Тільки Васса нікуди не виїжджала...

Біля храму горить багаття. Жовті язики полум'я жадібно ковтають чисте повітря. Троє чоловіків на вогнищі смажать шашлики. Підходимо до них і запитуємо, чи знають, що тут було раніше. «Монастир», — байдуже кидають вони і пропонують скуштувати шашлика. Про історію монастиря не знають нічого. Розговорилися, Запитуємо, чи могли б самі прийняти монашество? «Ні, ні! Це не для нас», — сміються, популярно аргументуючи «переваги» мирського грішного життя. «А якщо серйозно, то не розумію людей, особливо молодих, які обирають такий шлях служіння Богові», — каже один із них. «Адже й поза монастирем можна праведно жити». Що ж, багатом і справді важко зрозуміти аскетизм монахів, як не пережити особливого почуття, що пронизує все життя цих подвижників — беззавітної любові до Бога. І в цьому не стільки вина, скільки біда наша. Основний сенс нашого життя — пізнати себе, прагнути сьогодні стати кращим, ніж учора, вперто і наполегливо шліфуючи особистість, як уламок грубої вульгарної природи. На жаль, ми виховані суспільством, якому не потрібні були особистості.

Дрова перетворюються на купу вкритого синіми світляками вугілля, а в уяві зринає інший вогонь. Це було в 1756 році, коли поблизу монастиря зайнялася пожежа, яка перекинулася на монастир і полум'я, мов червоні язики дракона, зжерло тоді обидві церкви і келії. За народними переказами на попелищі церкви святого Іллі знайшли три неушкоджені ікони — Печерської Богоматері, Спасителя та пророка Іллі. На останній з них срібна дощечка з написом: «Цей чудотворний образ в обитель святую передав воєвода ніжинський Микита Іванович Акинфов в 1692 році». Ці три ікони пізніше особливо шанували в монастирі і їх прикрасили срібними ризами. Від пожежі вдалося врятувати небагато речей, серед яких позолочена чаша, подарована в 1732 році Іллінській церкві отцем Іларіоном Пироцьким, Євангеліє 1717 року, ще деякі древні книги. Пожежа буквально знищила святую обитель. Ігуменя Елевферія, бабуся ніжинського війта Івана Тернавіота, яка прийняла управління монастирем в 1747 році, залишилася зі своїми черницями під голим небом. Але вже незабаром стараннями ігумені тут виросла нова дерев'яна Іллінська церква, почали відбудовувати келії. Пізніше, на місці цього дерев'яного храму знайшли свинцеву дощечку з написом: «Основана ця трапезна церква в честь і пам'ять святого пророка Іллі Фесвитянина в ніжинському дівочому монастирі

при ігумені Елевферії. Покладені тут моці св. російськ. кн. Олександра Невського року 1757 м. січн. 12 д.».

Завдяки зусиллям таких, як Васса, під керівництвом ігумені Аполінарії, яка прийшла з Київського Богословського монастиря, з Богою допомогою на згарищі звели і освятили камінний храм Введення Богоматері, перед руїнами якого ми стоїмо. Тепер тут цілковита тиша і порожнеча, хіба що за вікнами та ще зрідка під високим склепінням почується безладний хор горобців. Долівка вимощена мармуровими плитами, на ній нагромаджені дошки, стовпи, залізяччя, бочки. Замість іконостасу пуста. На облупленому і потрісканому тлі стіни бляклі лики святих і ангелів. Нині їх очі сухі, а усмішки гіркі, елегантність та естетизм мов контраст до занедбаного інтер'єру. Крізь мереживо скла на вікнах пробиваються сонячні промені, розгинаючи повітря блідими смугами. У півтемряві видніються два вогники. Йдемо на них і бачимо kota, що волочиться, мов чорна шапка, по мармуру і стрибає в нішу. Тут зберігалися ікони, книги, рушники, предмети церковного вжитку, серед яких особливо цінним був хрест із написом: «1771 р. зроблений цей хрест коштом козаків бувшої Січі жителів ніжинських Данила Куцюба та Івана за спасіння душі, в храм Введення пр. Богородиці в монастир дівочий». Всі ці цінності безслідно зникли, як нова влада монастир закрила, а черниць спочатку «підселила» в Благовіщенський чоловічий монастир, а згодом і зовсім розігнала. Стіни монастирські можуть витримати і розбійницькі набіги, і облогу завойовників. Навіть пожежі. А вийняли душу — і ось за кілька десятиліть зруйнувалася, спорохнявіла багатометрова товща і вікова опора перетворилася в прах.

«Жити без Бога? А для чого ж тоді жити?» — дивувалася Васса, коли на її очах розгорталася богоборство. І продовжувала робити свою справу. День у день працювала на клптикові землі (вроджена риса української ментальності!). З особливою любов'ю і увагою піклувалася про свого батька (він помер при ній, у 1944 році). Жили над берегом річки. Різала лозу, батько плів корзини, а вона носила їх за 18 кілометрів у Ніжин і продавала. В'язала, прала, ткала полотно. Увечері відкривала Євангеліє, читала і молилась, як звикла ще в монастирі, за мир в миру, за тих, хто плаває, мандрує, за страждених, за нерозумний рід людський. Зрікаючись мирської суети, марнот життя, ні на мить не забувала вона про людей, працею і молитвою, смиренням і терпінням спокутувала їх гріхи. Ходила до церкви, пекла проскурки, читала над померлими. Болісно переживала воєнні роки, коли у Плоскому зруйнували церкву, партизани замучили попа, вбили старосту, а німці сорок односельців спалили живими. Після війни разом із жінками накривала церкву, у якій продовжували богослужіння, поки храм не знищили знову, тепер уже остаточно.

Євдокііна донька Ганна в Архангельську вийшла заміж за односельця Івана Олійника, який там служив в армії. Вони переїхали до Ніжина у 1939 році з двома дітьми: Вірою (1935) і Раєю (1938). У 1941 році у них народився син Борис. Тоді Ганна викликала з Архангельська свою маму Євдокію. Батько ж, Петро Мариненко, теж став клопотати про звільнення його з роботи в Архангельську в зв'язку з переїздом на Україну, однак на його заяву наклали коротку резолюцію: «Отказать!». Через місяць почалася війна. Івана забрали на фронт. Незабаром прийшла звістка, що він пропав безвісти. Васса щовечора подовгу молилася за нього і її молитва допомогла: Іван таки повернувся додому, щоправда, дуже виснаженим. Молодий офіцер, беззбройний підрозділ якого кинули у бій проти фашистів (зброю, мовляв, у бою здобудете), потрапив у полон до німців, чудом утік звід-

ти і опинився у лабетах НКВС, який цілий рік після війни з'ясовував, чому він уцілів. Це не могло не відбитися на його здоров'ї, він помер молодим, на 47-му році життя, 1957-го. Васса всю ніч читала над ним Псалтир.

Зарослою чортополохом стежкою йдемо до (тепер обезглавленої) дзвіниці, яку вимурували в 1814 році при ігумені Варварі Стороженковій. Її ж стараннями звели і камінний Іллінський храм, з якого наші сучасники збудували сарай. Мовчать ці стражденні споруди й про долю багатьох інших наставниць, які тут жили і своїм духовним служінням очищали не тільки себе, а й оточуючий світ. Крім згаданих уже ігумень, назвемо ще Наталію Дмитрашиху (1700), Меланію Чуйкевичівну (1733), «чесну життям» старицю Памфілію Кулябківну (померла в 1747). З 1758 по 1763 роки ігумені Катерина Клецуківна та Марфа відбудували після пожежі келії. З 1775 року монастирем управляла грекinya ігуменя Єфросинія. При ній ще живою була 95-літня інокinya Марія, дочка прилуцького священика, яка провела в ніжинському монастирі до 80 років. Особливо багато зробили для обителі ігуменя Панкратія Чернова (дочка почесного ніжинського громадянина Семена Чернова і скарбниця, а згодом ігуменя Смарагда. Вони вимурували огорожу, розширили теплу церкву (1850), побудували двоповерховий корпус для інокинь (1857), тепер це житловий будинок з нарощеним третім поверхом). У 1860 році померла ігуменя Панкратія і Смарагда взяла на себе управління монастирем. Через три роки вона відкрила при ньому училище для дівчат. Тут вивчали Закон Божий, російську мову, російську словесність, російську історію, загальну та російську географію, арифметику, французьку мову. Крім того, дітей навчали церковного співу, рукоділля і музики. Щосуботи учні співали літургію та читали церковні тексти у храмі. З 1863 по 1867 роки училище підготувало 66 дівчат (перший випуск), з них 25 безплатно. У 1868 році навчальну програму розширили, училище стало трикласним. Курс навчання у кожному класі — дворічний. Серед викладачів та вихователів назвемо: вчителів Закону Божого отців Федора Крестинського, Володимира Круглевського, Митрофана Затворницького, арифметики — Івана Байдаковського, Корноухова, Розумова, музики — Устошову, Зотоглову, Якимович, французької — Жокпис та ін. Посаду доглядачки училища займали дворянка Марія Драчинська, Надія Титова, начальниці — дворянки Олександра Кобеляцька, Богомольцева.

Коли на початку війни Ганна Петрівна з трьома дітьми та мамою повернулася в окуповане німцями Плоске, то їхня експропрійована хата ще стояла. Не було де жити. Тоді Ганна пішла до «сільради» просити, щоб їм тимчасово дозволили зайняти свою хату. Казала: «Як прийдуть червоні, то поверну її». Сподівалася, звичайно, що ніхто її звідти уже виселяти не буде. Пожили вони в ній до 1943 року, а коли радянські війська звільнили Плоске, хату відібрали знову (незважаючи на те, що її чоловік Іван теж воював проти фашистів). Тоді їх забрала до себе, у невеличку солом'яну хатину з піччю, великим стовбуром посередині і плетеним з лози комином Васса. Тут мешкали до 1946 року. Віра Іванівна з великою приємністю згадує про життя у монашки (баби Химачки, як вона ще називає її). Згадує голос Васси, вимогливий і водночас лагідний (часто доводилося зупиняти надмірні пустощі дівчор). Запам'яталися малесенькі віконця в хатині. Вони були такі чисті, ніби без скла. Щовечора Васса пов'язувала на голову сліпучо-білу хустину, вдягала дітей у чисті сорочечки, запалювала каганець перед образом Ісуса Христа, повільно відкривала Євангеліє і починала молитву. Не все було зрозумілим у ній малій Вірі, але, повторюючи за бабою Вассою, перед образом Спасителя щирі слова, проймалося її серце співчуттям і любов'ю до Сина Божого. Це Васса

розказувала Вірі про життя Ісуса, учила, як жити за заповідями Христовими. До сьогодні пам'ятає Віра Іванівна «рецепт від гріха», який баба Васса чи то сама придумала, чи може від когось перейняла:

1. Накопай коренів покірності.
2. Збери квіток душевної чистоти.
3. Нарви листків терпіння.
4. Набери плодів щирості.
5. Усе це висуши постом.
6. Поклади в каструлю добрих справ.
7. Додай води сліз покаяння.
8. Посоли сіллю братолюбія.
9. Додай щедрот милосердя.
10. У все це поклади порошок смирення.
11. Приймай по три ложки вдень страху Божого.
12. Одягайся в одяг праведності.
13. І не впадай у пустослів'я,

а то простудишся і знову захворієш гріхом».

У 1970-му, на 88-му році життя, Васса померла. Незадовго до цього її з Плаского забрала до себе в Ніжин сестра Ганни Соня. Мовчки прощалася монашка з Пласким, з рідною хатою і городом. Була уже фізично кволою, та розум її залишався ясным і чистим, а погляд люблячим і по-дитячому здивованим. Такою і відійшла у безмежність, усміхненою, умироствореною, вдячною Богові за прожите життя. Відійшла тихо і безтурботно, залишивши після себе кілька ікон, Євангеліє, виpltене своїми руками мереживо, фотографії, деякі документи, серед яких — цитована листівка.

Осягнути багаті монастирські традиції просто неможливо. Тоді ж, при ігумені Смарагді, в монастирі відкрили іконописну школу, в якій обдаровані сестри навчалися іконопису. Їх художній світ був повен чистих тонів і позначений високою духовністю. Вчителями були живописець Павло Давиденко, викладач лицео Цибульський, вихованець Петербурзької академії художеств Гаранович — про останнього особливо йшла добра слава. Під їх керівництвом монашки написали ряд образів для монастирських храмів, виконали ікони для іконостасу Вознесенської церкви у Басані, церкви Різдва Богородиці в Монастирищах, Єлецького монастиря у Чернігові та інших храмів, братських келій.

Одночасно з іконописною майстернею працювала й іконостасна, якою керував ніжинський майстер Балабан. Добре розвинутим було в монастирі золотощвейне мистецтво. Ніжинські майстрині поновили ризницю Чернігівського архієрейського будинку, пошили нове архієрейське облачіння на замовлення Єлецького монастиря, виготовили плащаницю для Іллінської церкви в Києві.

За ігумені Смарагди відкрили також монастирську лікарню. Навпроти обителі, через дорогу, спорудили кам'яний двоповерховий будинок для мандрівників (тепер училище культури). Смарагда збудувала також Кладовищенську церкву в пам'ять ікони Божої Матері «Утоли мої печалі». Цей храм, як і прилегле до нього Богословське кладовище, сьогодні зруйнований.

Наприкінці XIX — на початку XX століття у Введенському монастирі було 200 монашок. Вони вели своє господарство, утримували

млин, 30 десятин землі. Кожна з них, як і Васса Химачова, бачила сенс життя у двоєдиному: праці і молитві. Через них морально вдосконалювали себе і наближалися до ідеалу святості.

— Васса залишила глибокий слід у нашій душі, — каже нам Віра Іванівна, — бо вона жила у цілковитій гармонії із собою і людьми і зуміла всі речі привести до повної згоди із формою свого духовного «я». Вона жила такими високими ідеалами, що перед ними блякли держава, політика, революції, війни, чвари, інтриги, інші катаклізми. Вона була вільною і щасливою. І всіх довкола себе робила такими ж. Вона благоговійно шанувала церкву, скорялася її вченню і заповідям, твердо знаючи, що в ній перебуває, спасенно діє, навчає і всім керує Божа благодать.

Остання бесіда Ісуса Христа з учнями — заповідь про Любов. Саме вона допомогла пронести віру через найнеймовірніші випробування, що випали на їх жіночі плечі. Розігнані по закутках, відправлені в Караганду, заморені в ешелонах, виснажені на лісопвалах, виморені голодом, вони стали тими ланками, які не дали розірватися процесові духовної спадкоємності поколінь. Їх імена повинні бути повернуті із забуття і стати нашими вірними поводилями на дорозі до храму, яку обрали. Тільки які ще катаклізми потрібні нам, щоб згадати нарешті головну, останню заповідь Христа — про ЛЮБОВ?!

